

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Start making sense: Compensatory responses to control- and meaning threats

Rutjens, B.T.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rutjens, B. T. (2012). *Start making sense: Compensatory responses to control- and meaning threats*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting

Het is voor mensen belangrijk om de wereld waarin ze leven te begrijpen en het gevoel te hebben er een zekere mate van controle over uit te oefenen. Daarnaast zien mensen het leven graag als zinvol en zijn ze gemotiveerd om te geloven dat de dingen die hen overkomen een bedoeling hebben en niet slechts een kwestie van louter toeval of willekeur zijn. Wat dat betreft heeft de mens niet altijd geluk – de wereld kan soms onverschillig, onvoorspelbaar en structuurloos lijken. Bovendien vinden er in onze moderne maatschappij regelmatig gebeurtenissen plaats die het idee kunnen geven dat individuen maar weinig controle hebben over wat hen overkomt – denk aan de recente financiële crisis, natuurrampen en terreurdreiging. Ook op een meer kleinschalig niveau ervaren mensen regelmatig controlegebrek, bijvoorbeeld bij turbulentie in een vliegtuig of wanneer onze computer niet doet wat we willen, en het gevoel dat het leven hard en zinloos kan zijn, bijvoorbeeld wanneer een dierbare plotseling ernstig ziek wordt of wanneer we nadenken over onze eigen sterfelijkheid. Het is dus onvermijdelijk dat mensen af en toe geconfronteerd worden met gevoelens en gedachten die betrekking hebben op controlegebrek en existentiële onzekerheid. Het onderzoek in de huidige dissertatie richt zich op de vraag hoe mensen met zulke gevoelens en gedachten omgaan.

Uit de literatuur blijkt dat mensen een aantal compensatiemechanismen tot hun beschikking hebben die een psychologische buffer vormen tegen gevoelens van controlegebrek en zinloosheid. Deze compensatoire overtuigingen en voorkeuren hebben vaak een religieuze of sociaal-politieke component – uit onderzoek is gebleken dat controlegebrek

onder andere leidt tot een verhoogd geloof in een hogere macht die controle uitoefent over de wereld en tot een toename van vertrouwen in de eigen overheid. In beide gevallen wordt het gevoel dat de wereld waarin we leven onder controle is (en daarmee ordelijk is) hersteld. Soortgelijke effecten zijn gevonden voor existentiële dreiging – mensen die gevraagd worden na te denken over hun eigen sterfelijkheid zijn geneigd om stelliger te worden in hun overtuigingen die betrekking hebben op hun wereldbeeld (of dat nou religieus of seculier is). Het idee hier is dat zo'n wereldbeeld mensen het gevoel geeft onderdeel te zijn van iets dat groter is dan zichzelf, iets dat bovendien eeuwigheidswaarde heeft en na de eigen dood nog zal bestaan.

De effecten van controlegebrek

In de eerste vier hoofdstukken van deze dissertatie heb ik me gericht op de gevolgen van controlegebrek. De theoretische basis van deze hoofdstukken werd gevormd door een recent geïntroduceerd theoretisch raamwerk: het *compensatory control model* (Kay et al., 2008, 2010). Dit model stelt dat gevoelens van persoonlijke controle en percepties van compensatoire controle (dus de overtuiging dat iets of iemand buiten jezelf controle uitoefent over de wereld, denk aan een hogere macht, een sterke overheid, of de groep waartoe je behoort) twee onderling inwisselbare manieren zijn om de wereld waarin we leven als ordelijk te zien. Het model stelt dat het ervaren van de wereld als ordelijk, en daarmee het vermijden van gevoelens van willekeur, de belangrijkste onderliggende motivatie is. Op het moment dat we controlegebrek ervaren leidt dit tot het gevoel dat onze leefwereld wanordelijk is (we kunnen er namelijk onvoldoende invloed op uitoefenen) – op zo'n moment kunnen we gevoelens en percepties van orde herstellen door meer te gaan vertrouwen op iets buiten onszelf dat controle uitoefent over onze wereld.

Hoofdstukken 1 tot en met 4 bouwden voort op eerder onderzoek naar zulke compensatoire controle effecten, waarbij ik twee gerelateerde ideeën getest heb. Ten eerste heb ik onderzocht of het noodzakelijk is dat mensen, wanneer ze willen compenseren voor controlegebrek, een *agent* (zoals een hogere macht, een politiek systeem, et cetera) buiten zichzelf nodig hebben om ordepercepties te herstellen. Mijn verwachting was dat dit een mogelijkheid is, maar geen noodzakelijke voorwaarde: wanneer men orde kan zien in de wereld zonder dat hier een *agent* aan te pas komt zou dit net zo goed moeten werken. Ten tweede heb ik getest of mensen ook kunnen omgaan met controlegebrek door op zoek te gaan naar orde in domeinen die ongerelateerd zijn aan religieuze en sociaal-politieke overtuigingen. Meer specifiek heb ik hier gekeken naar enerzijds wetenschappelijke theorieën die een ordelijke visie op een bepaald fenomeen bieden en anderzijds meer abstracte overtuigingen over mens en maatschappij.

In hoofdstuk 1 heb ik de effecten van controlegebrek op de voorkeur voor verschillende theorieën en ideeën over de oorsprong van het leven onderzocht. De verwachting was dat controlegebrek zou leiden tot een sterkere voorkeur voor Intelligent Design versus Darwin's evolutietheorie, omdat er in het geval van Intelligent Design sprake is van een hogere macht die zich actief heeft bemoeid met de oorsprong van het leven, terwijl evolutietheorie een grote rol aan willekeur en toevallige processen toeschrijft. Dit vond ik inderdaad, ondanks het feit dat de proefpersonen in dit experiment zichzelf over het algemeen niet als religieus zagen. Vervolgens heb ik een derde theorie geïntroduceerd, welke gebaseerd was op Darwin's ideeën maar expliciet stelt dat evolutie een vrij voorspelbaar en ordelijk proces is, maar waar geen sprake is van een hogere macht. Wanneer proefpersonen

tussen Intelligent Design en de ordelijke evolutietheorie moesten kiezen was er geen effect meer van controlegebrek op hun voorkeur. Wanneer ze tenslotte moesten kiezen tussen de twee varianten op evolutietheorie (de oorspronkelijke en de ordelijke variant) vond ik een toename in voorkeur voor de ordelijke variant bij de proefpersonen die controlegebrek ervoeren. Controlegebrek leidde dus tot een toegenomen voorkeur voor Intelligent Design als beste verklaring voor het ontstaan van het leven op aarde, maar alleen wanneer de evolutietheorie werd beschreven als een willekeurig en onvoorspelbaar proces. Een *agent* lijkt dus niet noodzakelijk wanneer men behoefte heeft aan compensatie voor controlegebrek.

Het onderzoek in hoofdstuk 2 bouwde voort op dit idee door de effecten van controlegebrek te testen in een domein dat ongerelateerd is aan religieuze of sociaal-politieke overtuigingen en waar het concept van een *agent* irrelevant is; wetenschappelijke theorievorming. Veel disciplines in de wetenschap kennen een bepaald type theorie dat stelt dat een proces of fenomeen het beste beschreven kan worden als een aantal logisch opeenvolgende stappen: de stadiumtheorie. Mijn bedoeling in hoofdstuk 2 was om te laten zien dat controlegebrek de aantrekkelijkheid van stadiumtheorieën verhoogt, omdat deze theorieën een ordelijk en voorspelbaar perspectief bieden op een bepaald proces. Een bekend voorbeeld is de stadiumtheorie van rouwverwerking, welke stelt dat in principe iedereen in een vaste volgorde een aantal stadia doorloopt, van ontkenning tot acceptatie. Ik vond inderdaad, in drie studies, dat controlegebrek leidt tot een toegenomen voorkeur voor stadiumtheorieën. In studie 2.2 liet ik zien dat dit ook geldt voor een stadiumtheorie die een negatieve opeenvolging van stadia beschrijft, ondanks dat het alternatief een mogelijk hoopvollere uitkomst

behelsde. Zekerheid en voorspelbaarheid leken hier dus belangrijker dan hoop. In studie 2.3 bleek dat het effect van controlegebrek op theorievoorkeur werd veroorzaakt door de gemotiveerde neiging om structuur en orde te zien waar eigenlijk geen structuur en orde is.

In hoofdstuk 3 richtte ik me op een andere compensatoir geloofssysteem: vertrouwen in morele en technologische vooruitgang. Het idee achter de studies in hoofdstuk was dat vooruitgangsgeloof, dus het geloof dat de menselijke geschiedenis in een opwaartse lijn verloopt, kan dienen als compensatoire controle. In vooruitgangsgeloof zit namelijk het idee besloten dat we als mensheid in de toekomst meer controle over onze leefwereld zullen hebben dan gisteren en vandaag (Gray, 2004). Studies 3.1 en 3.2 lieten inderdaad zien dat proefpersonen die controlegebrek ervoeren feller gekant waren tegen de auteur van een essay met de boodschap dat vooruitgang een illusie is. Voor studie 3.3 werden vliegtuigpassagiers vergeleken met een controlegroep (in een kantine van een universiteit). De vliegende proefpersonen hadden zoals verwacht lagere gevoelens van controle en dit leidde er toe dat zij meer geloofden in morele en wetenschappelijke vooruitgang. In studie 3.4 vond ik dat controlegebrek leidde tot meer bereidheid om te investeren in wetenschapsgebieden die expliciet gerelateerd waren aan vooruitgang (bijvoorbeeld stamcelonderzoek), tot een sterker geloof in hightech oplossingen voor milieuproblematiek en tot meer geloof in zowel morele als wetenschappelijke vooruitgang. In hoofdstuk 4 bouwde ik hierop voort door te laten zien dat vooruitgangsgeloof daadwerkelijk helpt om ordepercepties te herstellen. Hier manipuleerde ik vooruitgangsgeloof in plaats van het te meten als afhankelijke variabele – en vond inderdaad dat een affirmatie van wetenschappelijke vooruitgang ertoe leidde dat proefpersonen

de wereld als een ordelijke plek zagen, met als gevolg dat zij minder de behoefte kregen om zelf controle uit te oefenen over hun omgeving (er is namelijk voldaan aan de primaire motivatie, het zien van orde). Het in twijfel trekken van wetenschappelijke vooruitgang leidde juist tot relatief meer gevoelens van willekeur, met als gevolg een toegenomen behoefte om zelf controle over de omgeving uit te oefenen.

Samenvattend, in de eerste vier hoofdstukken van mijn dissertatie heb ik de huidige literatuur over compensatoire controle uitgebreid door te laten zien dat controlegebrek leidt tot de motivatie om percepties van orde te affirmeren in de context van evolutietheorie, wetenschappelijke theorievorming en vooruitgangsgeloof. In hoofdstuk 2 vond ik bewijs voor een onderliggend mechanisme en liet ik zien dat orde en voorspelbaarheid belangrijker lijken te zijn dan hoe positief of negatief de uitkomst van het proces is. Het onderzoek in hoofdstuk 4 is bij mijn weten het eerste dat laat zien dat een compensatoir geloofssysteem echt helpt om percepties van orde te herstellen.

De effecten van existentiële dreiging

In de laatste twee hoofdstukken van mijn dissertatie heb ik mij gericht op compensatie voor gevoelens van zinloosheid en existentiële dreiging. De theoretische basis voor deze hoofdstukken werd gevormd door *terror management theory* (TMT; Greenberg, Solomon, & Pyszczynski, 1997; Pyszczynski, Solomon, & Greenberg, 1999). TMT stelt dat gedachten over de eigen sterfelijkheid (existentiële dreiging) een grote impact heeft op ons dagelijks psychologisch functioneren. Om deze gedachten adequaat te kunnen reguleren hebben mensen een psychologische buffer ontwikkeld. Deze buffer bestaat uit symbolische en sociaal geconstrueerde overtuigingen die de

persoon het idee geven onderdeel te zijn van iets betekenisvols dat groter is dan de persoon zelf en eeuwigheidswaarde heeft. Een grote hoeveelheid onderzoek dat geïnspireerd is door TMT heeft laten zien gedachten aan de eigen sterfelijkheid tot het actief zoeken naar zingevende compensatoire overtuigingen en voorkeuren leidt, zoals het verdedigen van het eigen wereldbeeld en waarden die de persoon belangrijk vindt. Het doel van mijn eigen onderzoek was om te testen of vooruitgangsgeloof ook zo'n zingevende buffer tegen existentiële dreiging kan zijn. Deze hypothese baseerde ik op de ideeën van Gray (2004, 2007) – zijn stelling is dat, in de moderne westerse maatschappij, vooruitgangsgeloof de rol van religie als zingevend construct heeft overgenomen.

In hoofdstuk 5 heb ik dit idee voor de eerste keer getest. Drie studies lieten zien dat vooruitgangsgeloof inderdaad een existentiële, zingevende functie heeft. Proefpersonen die moesten denken aan hun eigen sterfelijkheid waren meer gemotiveerd om het concept van vooruitgang te verdedigen (studie 5.1), proefpersonen die een essay lazen waarin het bestaan van daadwerkelijke vooruitgang werd betwijfeld hadden meer gedachten gerelateerd aan de dood (studie 5.2) en het bevestigen van het concept van vooruitgang bleek juist een buffer te zijn tegen de motivationele effecten van het denken aan de eigen sterfelijkheid (studie 5.3). Die laatste studie liet dus op een directe manier zien dat vooruitgangsgeloof echt helpt als buffer tegen existentiële dreiging. In hoofdstuk 6 bouwde ik hierop voort door te laten zien dat vooruitgangsgeloof alleen helpt als zingevende buffer wanneer het betrekking heeft op morele vooruitgang ('de mens gaat erop vooruit') en niet alleen technologische vooruitgang ('de dingen om ons heen gaan erop vooruit'). Het idee hierachter was dat geloof in de morele vooruitgang van de

mens de loop van de menselijke geschiedenis zinvol maakt (in tegenstelling tot een zichzelf herhalende geschiedenis waarin de mens keer op keer dezelfde fouten maakt). Puur technologische en materiele vooruitgang maakt de loop van de geschiedenis niet per se zinvoller. Twee studies lieten zien dat dit inderdaad het geval was: alleen het in twijfel trekken van morele vooruitgang leidde tot meer gedachten aan de dood. Verder bleek dat existentiële dreiging leidde tot een toename van geloof in morele, maar niet van technologische, vooruitgang. Dit laatste effect werd alleen gevonden onder niet-religieuze proefpersonen. Deze bevinding past bij Gray's idee dat vooruitgangsgeloof gezien moet worden als een seculier alternatief voor religieus geloof.

Conclusie

Controle en zingeving zijn twee fundamentele menselijke behoeften. In deze dissertatie heb ik onderzocht wat de effecten zijn van het bedreigen van deze behoeften op een aantal compensatoire overtuigingen en preferenties. In een notendop: controlegebrek leidt tot de behoefte om ordepercepties te herstellen en existentiële dreiging leidt tot een behoefte aan zingeving en betekenis. In de introductie en algemene discussie van mijn dissertatie ga ik uitvoerig in op de overeenkomsten en verschillen tussen controlegebrek en existentiële dreiging, waarbij ik beargumenteer dat deze twee dreigingen deels overlappen maar ook unieke eigenschappen hebben. Dit geldt ook voor de compensatoire geloofssystemen die ik besproken heb – veel van deze overtuigingen en voorkeuren (zoals religieus geloof en vooruitgangsgeloof) beschouw ik als multidimensionaal en bestaande uit verschillende kenmerken die aan specifieke dreigingen gerelateerd kunnen worden. Met andere woorden, deze geloofssystemen hebben meerdere psychologische functies. In de algemene discussie sluit ik af met enkele ideeën over wanneer het harde onderscheid

tussen specifieke kenmerken van geloofssystemen vervaagt en hoe compensatie gericht op ordeherstel ook zingeving zou kunnen bieden. Vervolgens bespreek ik enkele mogelijke richtingen voor vervolgonderzoek waarmee onze kennis over de manier waarop mensen omgaan met controlegebrek en existentiële dreiging hopelijk verder uitgebreid kan worden.

Deze dissertatie richtte zich op de vraag hoe mensen omgaan met het gevoel dat ze in een wereld leven die soms onverschillig, oncontroleerbaar en betekenisloos lijkt. Om met zulke gevoelens om te gaan zoeken mensen compensatie door bepaalde overtuigingen en voorkeuren extra kracht bij te zetten. Mijn onderzoek laat zien dat mensen kunnen putten uit diverse seculiere, wetenschappelijke en religieuze geloofssystemen om het gevoel terug te krijgen dat het leven wel degelijk ordelijk en zinvol kan zijn.